

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.232

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-44-51

Конопельцева Олена Олександрівна,кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Len.K@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4610-9370

Свічкарьова Ярослава Віталіївна,кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

yara1972@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6245-2526

ПРАВОВА ПРИРОДА ЩОРІЧНОЇ РАЗОВОЇ ГРОШОВОЇ ДОПОМОГИ ОСОБАМ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ ТА ПРАКТИЧНИХ АСПЕКТІВ ВИЗНАЧАННЯ ЇЇ РОЗМІРУ

У статті проаналізовані складові права на соціальний захист, що містяться у ст.46 Конституції України. Акцентовано увагу на тому, що сутність щорічної разової грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни полягає у «допоміжному» характері та є «знаком додаткової уваги до ветеранів, проявом пошани, що виражена у грошовому еквіваленті». Таку допомогу можна вважати «ex gratia», тобто такою, яку держава надає як «жест доброї волі».

Визначено, що щорічну разову грошову допомогу особам з інвалідністю внаслідок війни можна розглядати як соціальну допомогу, яку надає держава виключно в межах її обов'язку щодо соціального піклування таких осіб, без конституційної вимоги забезпечення її конкретного розміру та порядку виплати.

Наголошено, що вказана державна допомога встановлена законом і не входить до переліку конституційних гарантій соціального захисту, визначених статтею 46 Конституції України, які не підлягають скасуванню а тому, Верховна Рада України, як єдиний законодавчий орган, має право, з урахуванням фінансово-економічних можливостей держави, змінювати умови та порядок надання такої соціальної пільги шляхом ухвалення відповідних законів за умови дотримання вимог Конституції України та її принципів.

Автори прийшли до висновку, що тимчасове зменшення або перегляд розміру щорічної разової грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни може вважатися допустимим заходом держави за умови дотримання принципів пропорційності, юридичної визначеності та передбачуваності, які є складовими верховенства права.

Ключові слова: право на соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальна допомога, ветерани, щорічна разова грошова допомога особам з інвалідністю внаслідок війни, соціальні пільги.

Konopeltsova O., Svitkaryova Ya. LEGAL NATURE OF ANNUAL ONE-TIME FINANCIAL ASSISTANCE TO PERSONS WITH DISABILITIES AS A RESULT OF WAR AND PRACTICAL ASPECTS OF DETERMINING ITS AMOUNT

The article analyzes the components of the right to social protection contained in Article 46 of the Constitution of Ukraine. It emphasizes that the essence of the annual one-time cash assistance to persons with disabilities resulting from war is "auxiliary" in nature and is "a sign of additional attention to veterans, a manifestation of respect expressed in monetary terms." Such assistance can be considered "ex gratia," that is, provided by the state as a "gesture of goodwill."

It has been determined that annual one-time cash assistance to persons with disabilities resulting from war can be considered social assistance provided by the state exclusively within the limits of its duty to provide social care for such persons, without a constitutional requirement to ensure its specific amount and payment procedure.

It is emphasized that this state assistance is established by law and is not included in the list of constitutional guarantees of social protection defined in Article 46 of the Constitution of Ukraine, which cannot be abolished, and therefore the Verkhovna Rada of Ukraine, as the sole legislative body, has the right, taking into account the financial and financial capabilities of the state, to change the conditions and procedure for granting such social benefits by adopting appropriate laws, subject to compliance with the requirements of the Constitution of Ukraine and its principles.

The authors concluded that a temporary reduction or revision of the amount of annual one-time cash assistance to persons with disabilities resulting from war could be considered an acceptable measure by the state, provided that the principles of proportionality, legal certainty, and predictability, which are components of the rule of law, are observed.

Keywords: right to social protection, social security, social assistance, veterans, annual one-time cash assistance to persons with disabilities as a result of war, social benefits.

Постановка проблеми. Вперше щорічна разова грошова допомога (далі – ЩРГД) учасникам бойових дій, інвалідам війни, учасникам війни та іншим суб'єктам, вказаним у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ (далі – Закон № 3551-ХІІ) [1] була запроваджена з 01 січня 1999 року шляхом внесення змін до Закону № 3551-ХІІ Законом України від 25 грудня 1998 року N 367-ХІV «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі – Закон N 367-ХІV) [2].

Так, відповідно Закону N 367-ХІV стаття 13 Закону № 3551-ХІІ була доповнена частиною четвертою наступного змісту: «Щорічно до 5 травня інвалідам війни виплачується разова грошова допомога у розмірах: інвалідам I групи – десять мінімальних пенсій за віком; II групи – вісім мінімальних пенсій за віком; III групи – сім мінімальних пенсій за віком».

Отже, починаючи з 1999 року розмір ЩРГД особам з інвалідністю внаслідок війни встановлювався на законодавчому рівні, виходячи із такого соціального стандарту як мінімальна пенсія за віком.

У подальшому стаття 13 Закону № 3551-ХІІ зазнавала неодноразових змін, а остання її редакція відбулася у 2023 році у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо разової грошової виплати ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань» від 20 березня 2023 року № 2983-ІХ [3]. На сьогодні ст. 13 Закону № 3551-ХІІ викладена у наступній редакції:

частина 5 «Щороку до Дня Незалежності України учасникам бойових дій виплачується разова грошова виплата у порядку та розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України в межах відповідних бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України».

Таким чином, з березня 2023 року правовий механізм реалізації права на соціальний захист зазнав суттєвих змін, які відбулися шляхом надання повноважень щодо визначення розміру (обсягу) соціальних гарантій окремим категоріям громадян Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), який, обрав шлях до їх зменшення (звуження), що, в свою чергу, викликало безліч суперечливих позицій у сфері правозастосування.

У ході розгляду судами чисельних позовів увага зосереджувалася на питанні щодо правомірності надання вказаних вище повноважень КМУ. Справа в тому, що при запровадженні Законом N 367-ХІV ЩРГД не було визначено її правову природу.

Учасники розгляду судових справ спиралися на норму ст. 46 Конституції України [4], якою проголошено право громадян на соціальний захист та яке гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та ст. 22, в якій міститься застереження щодо недопустимості скасування конституційних прав і свобод, а «...при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [4].

Отже, спори, предметом яких було оспорування зменшення розміру вказаної вище допомоги неодноразово розглядалися в судах різних інстанцій. Крім того, 06 жовтня 2025 р. Конституційний суд України відкрив провадження за Конституційною скаргою Писаренка Миколи Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п'ятої статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ, підпункту 2 пункту 1 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо разової грошової виплати ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань» від 20 березня 2023 року № 2983-ІХ [5]. На думку автора клопотання, надання повноважень КМУ щодо визначення розміру соціальних гарантій порушено його право на належний соціальний захист, зменшено (обмежено) його гарантії як особи з інвалідністю внаслідок війни.

Як було зазначено вище, в процесі розгляду справ судами різних інстанцій досліджувалося питання правової природи ЩРГД в контексті конституційного права на соціальний захист, однак, на сьогодні, не існує цілком однакового послідовного вирішення вказаного питання, тому вважаємо за необхідне обґрунтувати з науково-теоретичної точки зору власну позицію щодо правової природи ЩРГД та можливості поширення на неї конституційних гарантій соціального захисту, визначених ст. 46 Конституції України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням соціального захисту осіб з інвалідністю приділяли увагу такі фахівці, як В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.Я. Вавженчук, С.В. Вишновецька, І.В. Зуб, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, С.С. Лукаш, А.Р. Мацюк, В.П. Мельник, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, О.М. Обушенко, С.М. Синчук, В.С. Тарасенко, О.В. Тищенко, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, М.М. Шумило, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко та ін. Сучасні науково-теоретичні підходи щодо соціального захисту ветеранів війни та військовослужбовців викладені у низці наукових праць таких вчених, як В.П. Гордієнко, К.Ю. Мельника, С.С. Лукаша, Л.В. Могілевського, Н.В. Хортюк та інших. Водночас, більш поглибленого наукового дослідження потребує питання щодо правової природи щорічної разової грошової виплати особам з інвалідністю внаслідок війни та її місця в

системі соціального забезпечення.

Мета статті – на підставі аналізу складових конституційного права на соціальний захист визначити правову природу ЩРГД, яка надається особам з інвалідністю внаслідок війни, та зробити висновки щодо правомірності встановлення її розмірів КМУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалося вище, сьогодні, не існує цілком однакового послідовного вирішення судами питання щодо правомірності встановлення КМУ розміру ЩРГД.

Так, при розгляді цивільної справи предметом якої була вимога щодо перерахунку та виплати ЩРГД Дня Незалежності України відповідно до ст.13 Закону № 3551-ХІІ, Запорізький окружний адміністративний суд виходив з того, що «...після набрання чинності Законом 2983-ІХ, така виплата здійснюється у порядку та розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України, а тому правомірним є застосування Порядку № 754 (постанова КМУ від 21.07.2023 р.) яким встановлено фіксовані суми: для осіб з інвалідністю ІІІ групи – 2700 грн.».

Третій апеляційний адміністративний суд Постановою від 11.06.2025 р. рішення першої інстанції скасував та позов задовольнив, при цьому суд зазначив, що «...разова допомога за своєї природою не є новим видом соціального забезпечення, а зміна дати/механізму її виплати не змінює суті. Зменшення розміру виплати розцінено як звуження досягнутого рівня соціального захисту, що суперечить статтям 17 та 22 Конституції України, отже, належить виплата у розмірі 7 мінімальних пенсій за віком».

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду Постановою від 11.08.2025 р. Постанову апеляційного суду від 11.06.2025 р. скасував і залишив в силі рішення Запорізького окружного адміністративного суду від 06.02.2024 р.

Касаційний суд, беручи до уваги правову позицію Великої Палати ВС у зразковій справі 440/14216/23 (Постанова від 14.05.2025), кваліфікував щорічну разову виплату як «...додаткову соціальну пільгу, яка не входить до переліку складових конституційного права на соціальний захист у сенсі п.1-4 ст.46 Конституції України. Відтак, парламент може змінювати умови та порядок такої виплати; підлягає застосуванню ч.5 ст.13 Закону № 3551 у редакції Закону №2983 та Порядок 754».

У Постанові від 14.05.2025 р. справі 440/14216/23 Велика Палата ВС вказала на те, що «...щорічна разова грошова виплата особам з інвалідністю внаслідок війни має допоміжний та стимулюючий характер і не є основним джерелом для існування громадян. Ця виплата встановлена законом і конкретно не визначена в Конституції України як складова права на соціальний захист».

Отже, для визначення правової природи ЩРГД, спочатку вважаємо за доцільне проаналізувати види соціального забезпечення та співвіднести їх з конституційними правами та гарантіями щодо соціального захисту.

Так, відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [4].

Вказані вище права спрямовані на забезпечення мінімальних потреб людини і громадянина шляхом надання особі певних матеріальних благ, достатніх для гідного життя та розвитку.

Право на соціальний захист є суб'єктивним правом, а його зміст має наступні елементи: а) діяти суб'єктом на власний розсуд щодо отримання пенсії, соціальних виплат чи соціальної допомоги; б) вимагати від органів держави, місцевого самоврядування та інших суб'єктів громадянського суспільства дій, спрямованих на гарантування соціального захисту; в) користуватися такими соціальними благами, як пенсії, соціальні виплати та соціальні допомоги; г) звертатися за захистом до державних органів і громадських організацій в разі порушення права на пенсії, соціальні виплати та соціальні допомоги [6, с.188].

У вказаній вище конституційній нормі вживаються три терміни: «соціальний захист», «забезпечення» (ч.1 ст.46 Конституції України) та «загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ч.2 ст.46 Конституції України). Визначаючи у приписі ч.1 ст.46 Конституції України такі поняття у саме такій послідовності, на нашу думку, законодавець намагався показати, що їх не можна ототожнювати, оскільки гарантуючи громадянам право на соціальний захист, держава не обмежується лише матеріальним забезпеченням і не звужує коло осіб до непрацездатних громадян, що входять до кола суб'єктів соціального забезпечення. В науці права соціального забезпечення найбільш прийнятною є позиція, що «соціальний захист» включає «соціальне забезпечення» громадян як одну зі складових частин.

Соціальний захист визначається як комплекс правових, економічних та організаційних заходів і засобів, покликаних забезпечити як населення загалом, так і окремих індивідів від впливу на них негативних обставин об'єктивного характеру. На відміну від соціального забезпечення, соціальний захист включає й

інші соціальні гарантії, що покликані створити умови для нормального життя та розвитку людини, підтримання стану соціальної безпеки та соціальної захищеності її життя та здоров'я, а також не допустити негативних наслідків у суспільстві й забезпечити соціальну справедливість. Тому правові приписи, що регулюють відносини соціального захисту, утворюють у законодавстві систему соціально-правових норм, які спрямовані на ліквідацію негативних соціальних чинників і явищ у суспільстві. Крім того, сучасна система соціального захисту має охоплювати весь життєвий цикл людини – від її народження до смерті. [7, с.68].

Частина 2 ст. 46 Конституції України містить термін «загальнообов'язкове державне соціальне страхування», визначення якого надається у ч. 1 ст. 1 Закону України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Так, «соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством» [8].

У науковій літературі термін «соціальне страхування» вживається разом або поряд з такими поняттями як «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальні гарантії», «соціальні стандарти» та ін. Як зазначає Б. Надточій, «...відповідно до кодифікації Міжнародної Організації Праці (МОП) сучасне розуміння терміну “соціальне забезпечення” включає в себе такі поняття: соціальне страхування, соціальна допомога, державна допомога, що фінансується за рахунок податків; провідентичні (ощадні) фонди» [9, с. 32]. Відтак, «соціальне забезпечення» ширше поняття щодо «соціального страхування», оскільки останнє є складовою частиною першого поняття.

Слід додати, що переліку видів соціального забезпечення в Україні на законодавчому рівні не існує, а тому, це питання залишається на рівні наукових дискусій, оскільки «...має надто суб'єктивний характер, їх визначення залежить від рівня узагальнення та конкретизації понять, термінів науковцями при проведенні дослідження, від розуміння й тлумачення змісту чисельних чинних нормативно-правових актів, які часто суперечать один одному, від інших факторів соціального, економічного, політичного та іншого характеру» [10, с.15]. Так, наприклад, І.М. Сирота до видів соціального забезпечення відносить соціальні виплати, послуги, пільги [11, с. 30]. Таку позицію поділяє С.М. Синчук, щоправда, вченою розширюється категорія «соціальні виплати» із диференціацією їх на пенсії та соціальні допомоги [12, с. 55]. І.С. Ярошенко до видів соціального забезпечення відносить лише пенсії, допомоги та соціальні послуги [13, с. 10].

Оскільки на думку суддів Великої Палати Верховного Суду «...щорічна разова грошова виплата особам з інвалідністю внаслідок війни» є «державною допомогою» (Постанова від 14 травня 2025 року у справі №440/14216/23), вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що питання відносно «соціальних допомог» також постійно перебувають у полі наукових дискусій щодо їх природи, мети, функцій тощо.

Фахівці часто розкривають соціальну допомогу через таку характерну ознаку, як адресність, яка впливає із тієї обставини, що допомога є не практично безмежною сукупністю різноманітних соціальних чинників, що сприяють здійсненню інтересів тієї чи іншої людини, групи, що сприяють подоланню проблем, які виникають в їх повсякденному житті, а цілеспрямованою діяльністю, орієнтованою на конкретного суб'єкта (суб'єктів) отримання, конкретну проблемну життєву ситуацію (конкретний тип проблемних життєвих ситуацій), реалізацію конкретних інтересів суб'єкта отримання в проблемній життєвій ситуації.

Закон N 367-XIV чітко визначив форму ЦРГД – «грошова», а тому, вважаємо за необхідне, зупинитися на питанні саме грошових виплат.

Отже, одним із видів соціального захисту є грошові виплати. На думку науковців, вони являють собою «...надання коштів за рахунок державного та місцевих бюджетів, страхових і нестрахових фондів, а також інших джерел матеріального забезпечення у разі настання визначених законодавством соціальних ризиків» [14, с. 267].

Залежно від соціального ризику, при настанні якого особі надається соціальний захист, грошові виплати можуть надаватися в рамках: а) загальнообов'язкового державного соціального страхування (страхові). Видами таких виплат є пенсії; страхові допомоги (одноразові або періодичні); компенсаційні виплати, призначенням яких є компенсація особі втраченого заробітку або додаткова підтримка громадян у випадку настання страхового соціального ризику за рахунок коштів соціальних страхових фондів. б) державної соціальної допомоги (нестрахові). Такі виплати можуть надаватися тим особам, які не приймають участь в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, у вигляді нестрахових (державних) допомог (одноразових або періодичних), які фінансуються з Державного або місцевих бюджетів. Цим допомогам притаманні такі ознаки: вони мають аліментарний характер, оскільки призначаються безоплатно і не пов'язані з трудовою діяльністю особи чи сплатою нею страхових внесків; основним джерелом їх виплати є кошти державного чи місцевого бюджетів.

Таким чином, вважаємо, що, саме ознака «аліментарності» є ключовим та «відштовхуючим» елементом у відповіді на питання стосовно включення ЦРГД до складових конституційно-гарантованого права на соціальний захист. У цьому зв'язку слід привернути увагу на те, що в науці права соціального забезпечення існує концепція «соціальної аліментарності», яка була розроблена та обґрунтована науковцями

ще у радянські часи. Поняття «соціальної аліментарності» як окремої дефініції полягає у «...способі надання усіх видів соціального забезпечення і обслуговування на справедливій основі, в обсязі нормального рівня життєвого стандарту, який склався на певному етапі розвитку радянського суспільства, безплатно, безеквівалентно, а не у порядку дій у відповідь за нову зустрічну працю, без застосування договірних начал з фонду соціального забезпечення. Науковці запропонували такі синонімічні відповідники у аліментарності, як «без еквівалентність» або «безоплатність» [15, с. 23].

Аліментарність у праві соціального забезпечення сягає своїм корінням до джерел європейської ідентичності та цивілізації, у процесі розвитку якою народилася соціальна держава/добробуту. Це той вид держави, який «по-батьківськи» турбується про своїх громадян. Частково ця ідея відтворюється у концепції патерналізму. Сучасне право соціального забезпечення містить низьку норм, які соціально захищають своїх громадян (надання матеріальної допомоги (кошти, продукти харчування, лікі та ін.), соціальних послуг тощо), якщо вони потрапили в такі життєві обставини, коли без підтримки держави обійтись неможливо. Це імперативні, безумовні соціальні норми, які мають аліментарний характер, безумовність полягає в тому, що для отримання тієї чи іншої соціальної виплати, допомоги, послуги, обслуговування тощо, не потрібна наявність у отримувача (реципієнта) страхового стажу. У юридичній літературі досить часто можна зустріти більш широкий термін, такий, як «позитивні зобов'язання держави». Він містить у собі і зобов'язання держави у сфері соціального забезпечення, але правова природа їх залишається аліментарною [15, с. 23].

Слід додати, що в юридичній практиці існує так званий принцип «ex gratia», латинською, буквально - «з милості», який застосовується тоді, коли щось зроблено від доброти спонукань. У зв'язку з цим цікавою є інформація, викладена в публікації фахівців Української асоціації ризик-менеджерів щодо принципу «ex gratia», і, хоча, остання присвячена фахівцям страхових або інших бізнес-компаній, вважаємо, що вона є доречною при аналізі правової природи ЩРГД.

Так, у страхуванні терміном «ex gratia» позначають виплати, які «...здійснюються не на підставі договору, а як жест доброї волі страховика – зазвичай у виняткових або емоційно складних обставинах. Юридично «ex gratia» не є визнанням відповідальності. Це принципова відмінність: компанія не підтверджує, що мала платити, вона лише вирішує підтримати клієнта. Таке рішення може мати різні мотиви: гуманітарні міркування; репутаційні ризики; прагнення зберегти клієнта або ринок у стратегічній перспективі» [16]. У рішеннях про виплату «ex gratia» є дуже великі ризики, які полягають в такому питанні: чи стане така виплата благородним жестом, або, навпаки, джерелом проблем? Так, «...юридичний ризик полягає в тому, що виплата, яка формально не передбачена договором, може бути розцінена як визнання зобов'язань. Якщо один клієнт отримав гроші «з ласки», інші можуть почати вимагати аналогічного підходу. Особливо небезпечною є ситуація, коли компанія регулярно практикує «ex gratia», і така «винятковість» стає системною [16].

Виходячи з викладеного вище, на нашу думку, ЩРГД можна вважати «ex gratia», тобто такою, яку держава надає добровільно і яка не є складовою конституційно-гарантованого права на соціальний захист.

Як зазначалося вище, судді Великої Палати Верховного Суду у Постанові від 14 травня 2025 року у справі №440/14216/23 вказали на те, що ЩРГД має «стимулюючий характер», однак, дозволимо собі не погодитися з таким твердженням, оскільки коло суб'єктів, яким виплачується така допомога згідно Закону № 3551-ХІІ достатньо широке: учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни тощо. Тому наврядчи можна стверджувати, що ця виплата носить стимулюючий характер, оскільки основною метою стимулювання завжди буде спонукання учасників правовідносин до конкретної поведінки для досягнення цілей. Слушною є думка С. Венедіктова про те, що «...стимулювання є системою застосовуваних спеціально уповноваженими суб'єктами заходів морального і матеріального характеру, пов'язаних із публічним проявом пошани до особи рядового чи начальницького складу за успішне й сумлінне виконання своїх посадових обов'язків та досягнуті результати в службово-трудовій діяльності» [17, с. 31]. У його дослідженнях стимулювання розглядається як процес безперервний, що спрямовується на більш загальний кінцевий результат.

Отже, правові засоби стимулювання направлені на майбутню бажану поведінку суб'єктів, а у нашому випадку, така «бажана» поведінка вже була у минулому. Тому, на наш погляд, така грошова допомога має допоміжний характер та є «знаком додаткової уваги до ветеранів, проявом пошани, що виражена у грошовому еквіваленті».

Викладене вище, дозволяє зробити наступні **висновки**:

Сутність ЩРГД полягає у допоміжному характері та є знаком додаткової уваги до ветеранів, проявом пошани, що виражена у грошовому еквіваленті.

Таку допомогу можна вважати «ex gratia», тобто такою, яку держава надає як «жест доброї волі».

Щорічну разову грошову допомогу можна розглядати як соціальну допомогу, яку надає держава виключно в межах її обов'язку щодо соціального піклування про осіб з інвалідністю внаслідок війни, без конституційної вимоги забезпечення її конкретного розміру та порядку виплати.

Оскільки зазначена державна допомога встановлена законом і не входить до переліку конституційних гарантій соціального захисту, визначених статтею 46 Конституції України, які не підлягають скасуванню, Верховна Рада України, як єдиний законодавчий орган має право, з урахуванням

фінансово-економічних можливостей держави, змінювати умови та порядок надання такої соціальної пільги шляхом ухвалення відповідних законів за умови дотримання вимог Конституції України та її принципів.

Такий підхід відповідає і міжнародно-правовим актам. Стаття 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) покладає на держави обов'язок забезпечувати поступове здійснення цих прав у межах наявних ресурсів. Стаття 22 Загальної декларації прав людини (1948 р.) також підкреслює залежність реалізації соціальних прав від економічних можливостей держави.

Викладене вище також узгоджується з позицією Конституційного Суду України, викладеною у Рішенні від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 [18], згідно з якою передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними; механізм їх реалізації може змінюватися державою з урахуванням фінансових можливостей, з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Конституційний Суд наголосив на необхідності дотримання принципу пропорційності між соціальним захистом громадян і фінансовими ресурсами держави, а також зазначив, що забезпечення гідних умов життя повинно здійснюватися на засадах справедливості та розмірності.

Підтвердження вказаної позиції знайшло відображення й у практиці Європейського суду з прав людини, який вказує на те, що «що реалізація соціально-економічних прав може залежати від економічної ситуації держави». Так, у рішеннях *Airey v. Ireland* (1979) та *Kjartan Asmundsson v. Iceland* (2004) Суд визнав допустимим розумне і пропорційне зменшення соціальних виплат, якщо воно переслідує легітимну мету та не порушує сутність права.

Таким чином, тимчасове зменшення або перегляд розміру щорічної разової грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни може вважатися допустимим заходом держави за умови дотримання принципів пропорційності, юридичної визначеності та передбачуваності, які є складовими верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. Дата оновлення: 23.10.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 19.11.2025).
2. Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»: Закон України від 25.12.1998 р. N 367-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-14#Text> (дата звернення: 19.11.2025).
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо разової грошової виплати ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань: Закон України від 20.03.2023 р. №2983-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2983-20#Text> (дата звернення: 19.11.2025).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Конституційна скарга Писаренка Миколи Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п'ятої статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII, підпункту 2 пункту 1 розділу I Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо разової грошової виплати ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань» від 20 березня 2023 року № 2983-IX. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytucijni-skargy-0> (дата звернення: 19.11.2025).
6. Богословська Ж.М. Зміст конституційного права людини і громадянина України на соціальний захист. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 181–188.
7. Копетюк М. Нормативно-правові аспекти визначення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення». *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1 (13). С.66-69.
8. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.10.1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 46-47, ст.403.
9. Надточій Б. Соціальне страхування чи соціальне забезпечення. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 34. С. 32.
10. Казанчан А.А. Види соціального забезпечення громадян в Україні: проблемні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць*. 2010. № 3. С. 11-20.
11. Право соціального забезпечення України: навч. посібник /за ред. П.Д. Пилипенко. К.: Істина, 2007. 434 с.
12. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України: навч. посібник /за ред. С.М. Синчук, В.Я. Бурак; за ред. С.М. Синчук. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2006. 384 с.
13. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. К: КНЕУ, 2005. 232 с.
14. Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Г. І. Чанишевої ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022.312 с.
15. Велика українська юридична енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: право соціального забезпечення / редкол.: М.І. Іншин (голова), О.М. Ярошенко (заступник голови), Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, Н.М. Вапнярчук. 2020. 912 с.

16. Бабич С. Ризик на благо: про ex gratia як інструмент управління репутацією і стабільністю ринку. URL: <https://ukrarm.org/rizik-na-bлаго-pro-ex-gratia-yak-instrument-upravlinnya-reputaciiyu-i-stabilnistju-rinku/> (дата звернення: 19.11.2025).

17. Венедіктов С. В. Матеріальне та моральне стимулювання ефективної професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ України (теоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. Наук. К., 2005. 186 с.

18. Рішення Конституційного Суду від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text> (дата звернення: 19.11.2025).

REFERENCES:

1. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu. (1993, October 22). [On the status of war veterans, guarantees of their social protection]. *Zakon Ukrainy №3551-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu». (1998, December 25). [On Amendments to the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection"]. *Zakon Ukrainy №367-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-14#Text> [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo razovoi hroshovoi vyplaty veteranam viiny ta zhertvam natsystrykhykh peresliduvan. (2023, March 20). [On amendments to certain laws of Ukraine regarding one-time cash payments to war veterans and victims of Nazi persecution]. *Zakon Ukrainy №2983-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2983-20#Text> [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 254k/96-VR*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №30. 141. [in Ukrainian].

5. Konstytutsiina skarha Pysarenka Mykoly Oleksandrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny piatoi statii 13 Zakonu Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu» vid 22 zhovtnia 1993 roku № 3551-KhII, pidpunktu 2 punktu 1 rozdil I Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo razovoi hroshovoi vyplaty veteranam viiny ta zhertvam natsystrykhykh peresliduvan» vid 20 bereznia 2023 roku № 2983-IKh. (2025, October 6). [Constitutional complaint of Mykola Oleksandrovych Pysarenko regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Part Five of Article 13 of the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection" dated October 22, 1993 No. 3551-KhII, subparagraph 2 of paragraph 1 of section I of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding One-Time Cash Payments to War Veterans and Victims of Nazi Persecutions" dated March 20, 2023 No. 2983-KhKh]. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-skargy-0> [in Ukrainian].

6. Bohoslovskaya, Zh.M. (2009). Zmist konstytutsiinoho prava liudyny i hromadianyna Ukrainy na sotsialnyi zakhyst. [The content of the constitutional right of a person and a citizen of Ukraine to social protection]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 46. 181–188. [in Ukrainian].

7. Kopetiuk, M. (2019). Normativno-pravovi aspekty vyznachennia poniat «sotsialnyi zakhyst» i «sotsialne zabezpechennia». [Regulatory and legal aspects of defining the concepts of "social protection" and "social security"]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 1(13). 66-69. [in Ukrainian].

8. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia. (1999, October 23). [On mandatory state social insurance]. *Zakon Ukrainy №1105-XIV*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). №46-47. 403. [in Ukrainian].

9. Nadtochii, B. (2003). Sotsialne strakhuvannia chy sotsialne zabezpechennia. [Social insurance or social security]. *Uriadovyi kurier*. №34. 32. [in Ukrainian].

10. Kazanchan, A.A. (2010). Vydy sotsialnoho zabezpechennia hromadian v Ukraini: problemni pytannia. [Types of social security for citizens in Ukraine: problematic issues]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav: Zbirnyk naukovykh prats*. №3. 11-20. [in Ukrainian].

11. Pylypenko, P.D. (Ed.) (2007). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy*. [Social security law of Ukraine]. Navch. posibnyk. 434. [in Ukrainian].

12. Synchuk, S.M. (Ed.) (2006). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy*. [Social security law of Ukraine]. Navch. posibnyk. 2-he vyd., pererob. i dop. 384. [in Ukrainian].

13. Yaroshenko, I.S. (2005). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia*. [Social security law]. Navch. posib. 232. [in Ukrainian].

14. Chanyшева H.I. (Ed.) (2022). Aktualni problemy teorii trudovoho prava ta prava sotsialnoho zabezpechennia. [Current problems of the theory of labor law and social security law]. *Monohrafiia*. 312. [in Ukrainian].

15. Inshyn M.I. (Ed.) (2020). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia*. [Social security law]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia*. 912. [in Ukrainian].

16. Babych, S. (2025). Ryzyk na blaho: pro ex gratia yak instrument upravlinnia reputatsiieiu i stabilnistiu rynku. [Risk for good: about ex gratia as a tool for managing reputation and market stability]. Retrieved from: <https://ukrarm.org/rizik-na-bлаго-pro-ex-gratia-yak-instrument-upravlinnya-reputacieju-i-stabilnistju-rinku/> [in Ukrainian].

17. Venediktov, S.V. (2005). Materialne ta moralne stymuliuвання efektyvnoi profesiinoi diialnosti pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy (teoretychnyi aspekt). [Material and moral stimulation of effective professional activity of employees of the internal affairs bodies of Ukraine (theoretical aspect)]. Dys. ... kand. yuryd. Nauk. 186. [in Ukrainian].

18. Shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 rozdil VII "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2011 rik" (2011, December 26). [Regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 4 of section VII "Final provisions" of the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2011"]. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu №20-rp/2011*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 21.11.2025

УДК 349.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-19-51-55

Кучма Ольга Леонідівна,

докторка юридичних наук, професорка,

професорка кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

okuchma@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2206-3286

ПРАВО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА- ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НА ПЕРЕНЕСЕННЯ ЩОРІЧНОЇ ВІДПУСТКИ

У статті досліджується питання реалізації працівником права на щорічну відпустку під час мобілізації. Метою статті є дослідити вплив зміни чинного законодавства на реалізацію науково-педагогічним працівником-військовослужбовцем права на щорічну відпустку.

Трудове законодавство, як загальне, так і спеціальне, передбачало таку соціально-трудова гарантію як збереження за працівником середньомісячного заробітку під час мобілізації. У 2022 році до Кодексу законів про працю України внесено зміну, відповідно до якої за мобілізованими працівниками не зберігається середньомісячний заробіток. Проте ця зміна не поширювалась на науково-педагогічних працівників, оскільки для них у спеціальному законодавстві залишалася гарантія збереження середньомісячного заробітку на період мобілізації. Судова практика підтвердила таку гарантію. У кінці 2023 року були внесені зміни і до спеціального законодавства, відповідно до яких у науково-педагогічних працівників в тому числі також не стало гарантії збереження середньомісячного заробітку на період мобілізації. Таким чином, період мобілізації перестав бути періодом, протягом якого працівник не працював, але за ним зберігався середньомісячний заробіток і, відповідно, перестав бути періодом, який у разі збігу із періодом щорічної відпустки давав право перенести чи продовжити щорічну відпустку (її частину). Для недопущення збігу в часі щорічної відпустки із мобілізацією роботодавець має заздалегідь знати про призов працівника і завчасно видати наказ про увільнення мобілізованого працівника від трудових обов'язків. На практиці працівника можуть призвати в період перебування його у відпустці, до того ж самі документи працівник не завжди має змогу відразу надати роботодавцю. Для збереження права науково-педагогічного працівника-військовослужбовця на щорічну відпустку, яка збіглась у часі із мобілізацією, необхідно внести відповідну зміну до Закону України «Про відпустки». У статті надається пропозиція до законодавства.

Ключові слова: науково-педагогічні працівники, трудові правовідносини з науково-педагогічними працівниками, щорічна відпустка, військовослужбовець, соціально-трудова гарантії.

Kuchma O. THE RIGHT OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL EMPLOYEES WHO ARE MILITARY SERVICEMEMBERS TO TRANSFER THEIR ANNUAL LEAVE

This article examines the issue of employees exercising their right to annual leave during mobilization. The purpose of the article is to examine the impact of changes in current legislation on the exercise of the right to annual leave by scientific and pedagogical workers who are military personnel.

Both general and special labor legislation provided for such a social and labor guarantee as the preservation of the employee's average monthly earnings during mobilization. In 2022, an amendment was made to the Labor Code of Ukraine, according to which mobilized employees are not guaranteed their average monthly earnings. However, this change did not apply to scientific and pedagogical workers, as special legislation continued to guarantee them their average monthly earnings for the period of mobilization. This guarantee was confirmed by court practice. At the end of 2023, amendments were also made to special legislation, according to which scientific and pedagogical workers also lost the guarantee of maintaining their average monthly earnings during the period of mobilization. Thus, the mobilization period ceased to be a period during which the employee did not work but retained his average monthly earnings and, accordingly, ceased to be a period which, if it coincided